

Rafał Openkowski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID: 0000-0002-6288-2702

Spuścizny instruktorów harcerskich na przykładzie Chorągwi Kujawsko-Pomorskiej Związku Harcerstwa Polskiego

Poza opracowaniem, przechowywaniem i udostępnianiem w metodyce archiwalnej wyróżnia się jeszcze gromadzenie. Są to główne funkcje archiwum. Wspomniane gromadzenie odbywa się najczęściej za pomocą naturalnego dopływu do archiwum dokumentów z jednostek wchodzących w skład danej instytucji lub jej podległej. Ponadto wyodrębnia się zakupy, a także dary, do których zaliczyć można spuścizny. Przechodząc do omówienia pojęcia spuścizny w polskiej literaturze archiwalnej, można zauważyć, że w wielu podręcznikach ta definicja ma bardzo zbliżone brzmienie. *Polski słownik archiwalny* pod red. Wandy Maciejewskiej zawarł taką treść tej definicji: „Spuścizna archiwalna (papiery) – termin stosowany na oznaczenie zespołu archiwalnego wytworzonego przez osobę (lub osoby) fizyczne. W praktyce włącza się do spuścizny także zbiory archiwalne powstałe z zainteresowań kolekcjonerskich twórcy spuścizny”¹.

Innym przykładem definiującym omawiane pojęcie jest publikacja Ośrodka Karta, gdzie odnajdujemy takie sformułowanie:

spuścizna archiwalna – zespół archiwalny pochodzenia prywatnego. Stanowi ona zbiór materiałów archiwalnych wytworzonych w toku i w związku z życiem i działalnością osoby fizycznej, reprezentujących główne kierunki jej życia, pracy i zainteresowań².

¹ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 78.

² J. Michałowska, *Opracowanie dokumentacji aktowej*, [w:] *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2014, s. 81.

Funkcja gromadzenia jest podobnie realizowana w stowarzyszeniu jakim jest Związek Harcerstwa Polskiego. Szczegółowe zasady tego procesu opisane są w instrukcji kancelaryjno–archiwalnej³. Tytułowe spuścizny stanowią zdecydowanie mniejszy udział w zasobie archiwalnym archiwów chorągwianych, izb tradycji hufca czy Muzeum Harcerstwa. Poza wspomnianym Muzeum Harcerstwa w Warszawie w większości przypadków statystyka o ilości gromadzonych spuścizn nie jest prowadzona. Pomimo wszystko materiały tego typu przekazywane przez pojedyncze osoby, mając na myśli zarówno aktualnych członków ZHP, byłych członków ZHP czy ich rodziny, a także formalne lub nieformalne grupy, stanowią bogate źródło informacji dotyczących historii harcerstwa.

W moim artykule chciałbym scharakteryzować i omówić kilka spuścizn instruktorów/instruktoerek Związku Harcerstwa Polskiego z terenu Chorągwi Kujawsko–Pomorskiej ZHP, w tym wyszczególnić, jakiego typu i rodzaju dokumenty trafiają do harcerskich izb tradycji czy też archiwów. Każdy człowiek w trakcie swojego życia w mniejszym lub większym stopniu gromadzi dokumenty świadczące o jego aktywności zarówno zawodowej, rodzinnej, jak i społecznej. Tak też jest w przypadku działalności w Związku Harcerstwa Polskiego. W tym miejscu warto przytoczyć trochę statystyki dotyczącej Chorągwi Bydgoskiej⁴, żeby zobrazować z iloma aktywnymi członkami można mieć do czynienia omawiając kwestię spuścizn archiwalnych.

Tabela 1. Stan członków w Chorągwi Bydgoskiej ZHP w latach 1957–1991.

Rok	1957	1961	1965	1968	1970	1974	1975	1979	1981	1984	1989	1991
Ilość członków	46.032	57.307	97.251	127.674	137.803	163.340	60.564	72.551	38.589	40.537	34.098	12.793

Źródło: A. Kiewicz, *Harcerstwo w Polsce Ludowej*, Wrocław 2003, s. 533–534.

³ Uchwała Głównej Kwatery ZHP nr 169/2020 z dnia 17 sierpnia 2020 roku w sprawie Instrukcji kancelaryjno–archiwalnej Związku Harcerstwa Polskiego.

⁴ Chorągiew Bydgoska – jedna z chorągwi poza Chorągwią Toruńską i Włocławską, która weszła w skład nowo powstałej Chorągwi Kujawsko–Pomorskiej w następstwie reformie administracyjnej kraju w 1999 roku.

Wskazane w tabeli liczby pokazują, ile osób na przestrzeni 1956–1991 roku mogło, a zapewne gromadziło dokumenty i inne pamiątki harcerskie związane z ich aktywnością w tejże organizacji. Archiwalia te w większości przypadków nadal znajdują się w prywatnych zbiorach tychże osób i dotarcie do nich może przyczynić się do lepszego poznania historii największej organizacji młodzieżowej w Polsce w XX i XXI wieku.

Co w takim razie gromadzone jest przez osoby, które były czy nadal są członkami Związku Harcerstwa Polskiego? Pomocny w tym zakresie będzie podział zbiorów znajdujących się w zasobie Muzeum Harcerstwa w Warszawie. Wyszczególnić tutaj można m.in. odznaczenia z dyplomami nadania, krzyże z legitymacjami, sztandary, proporce, odznaki pamiątkowe i organizacyjne, plakietki z imprez harcerskich, plakietki innych organizacji, mundury, elementy umundurowania, oznaki typu sprawności, sznury, znaki służb itd., medale, obrazy, dokumenty z działalności jednostek harcerskich tj. drużyn, kręgów, szczepów, hufców itd. Ponadto możemy mówić również o odręcznych dokumentach, fotografiach, korespondencji, kartkach pocztowych, pieczętkach, zaproszeniach, plakatach, kalendarzach, kronikach, albumach, mapach, taśmach magnetofonowych, kasetach VHS, płytach CD z fotografiami, rysunkami i innymi plikami graficznymi (np. jpg, bmp, tif), płytach z nagraniami audio (np. mp3), płytach z nagraniami filmowymi (np. divix, avi), płytach z prezentacjami (np. pdf, pps) czy także płytach z dokumentami tekstowymi (np. doc, txt)⁵. To tylko nieliczne przykłady rodzaju archiwaliów, które wchodzi w skład spuścizn archiwalnych członków ZHP.

W tym miejscu scharakteryzuję wspomniane wyżej rodzaje gromadzonych archiwaliów na wybranych przykładach spuścizn instruktorów i instruktorek z terenu Chorągwi Kujawsko–Pomorskiej Związku Harcerstwa Polskiego.

Zdecydowana większość dokumentacji świadczącej o działalności jednostek organizacyjnych w ZHP znajduje się w ich siedzibach i tam powinna być przechowywana zgodnie z zapisami instrukcji kancelaryjno–archiwalnej. Z doświadczenia wiadomo, że nie zawsze to było regułą i pojedyncze dokumenty można odnaleźć w zbiorach instruktorów. Przepuszczalnie trafiały tam przez przypadek, bo były potrzebne do załatwienia jakiejś sprawy, a w następstwie częstokroć zapominano o ich zwrocie. Przykładem może być dokument kierowany do posła na Sejm Jacka Kuroń (Il. 1).

---

⁵ R. Openkowski, *Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki*, red. Piotr A. Czyż i D. Magier, Siedlce 2019, s. 182–183.

Kolejnym przykładem elementów, które wchodziły w skład wielu spuścizn są kroniki z działalności gromad, drużyn, kręgów, szczepów itd., a także kroniki z różnych wydarzeń, takich jak zloty, złazy, obozy stacjonarne czy też wędrowne. To w nich, poza opisami poszczególnych wydarzeń czy w przypadku np. obozów – dni z życia obozu, znajdują się bardzo często zdjęcia, kartki pocztowe, plakietki itd. Zdarzały się takie, które prowadzone były w specjalnych kronikach z obwołutą świadcząca o ich przeznaczeniu. Zazwyczaj treść tworzona była na maszynie pisarskiej, ale i także odręcznie (Il. 2).

Wyróżnić można także kroniki w zwykłych skoroszytach czy poprzez zszywanie lub związanie kartek papieru, które częstokroć opatrzone były rysunkami związanymi z danym wydarzeniem mającym miejsce na danym zlocie, złazie czy też obozie (Il. 3).

Poza kronikami wielu członków ZHP miało w swoich zbiorach także inne dokumenty świadczące o działalności ich gromad, drużyn itd. Mowa tu m.in. o dyplomach nadań wyróżnień, nagród czy też dyplomy udziału w różnych imprezach harcerskich (Il. 4).

Do bardziej prywatnych archiwaliów bezpośrednio związanych z daną osobą zaliczyć można przede wszystkim książki harcerskie, legitymacje instruktorskie, dyplomy, zaświadczenia, certyfikaty itd. Mają one ogromne znaczenie, gdyż dzięki nim można udokumentować przebieg służby harcerskiej czy to instruktorskiej, która przydatna jest w celu napisania ewentualnych biogramów członków ZHP (Il. 5).

Zdjęcia to kolejny ważny rodzaj archiwaliów, który najczęściej wchodził w skład w każdej ze spuścizn. Szczególnie dotyczy to okresu od II połowy XX wieku, kiedy to fotografowanie stało się bardziej popularne i dostępne dla większej ilości społeczeństwa. Upamiętniano na fotografiach wiele wydarzeń harcerskich i uczestnictwo w nich zuchów, harcerzy czy instruktorów. Niestety wiele z nich nie było nigdy opisanych, a jak dobrze wiadomo pamięć bywa ulotna, stąd też niejednokrotnie pojawia się problem datowania, umiejscawiania wydarzenia czy też rozpoznania znajdujących się na nich osób (Il. 6).

Plakietki harcerskie, skautowe, sprawności, krzyże, lilijki i inne odznaki, oznaczenia to kolejny bardzo ciekawy zbiór pamiątek harcerskich, który ukazuje aktywność danej osoby w ZHP. Wiele z osób wręcz je kolekcjonuje w specjalnych klaserach i przy różnych okolicznościach wymienia się nimi z innymi osobami poszerzając swoje zbiory, które później mogą stanowić cenne źródło do historii skautingu i harcerstwa, będąc częścią ich spuścizn (Il. 7).

Świecie 1991.05.28

MOZET HARCERSTWA POLSKIEGO
Komenda Hufca
ul. 1 AWP
Świecie
Chorągiew Odrzewska

Kancelaria Sejmu
ob. Jacek Kuroń
Warszawa

sprawa: dofinansowanie akcji letniej

Szanowny Panie Pośle!

Od wielu lat jesteśmy organizatorami wypoczynku letniego i zimowego dla dzieci i młodzieży.

Specyficzne warunki geo - demograficzne powodują, że w naszym rejonie jest duże dzieci szczególnej troski i te troski szersze pejętej Źbardze duże rodziców bez pracy/.

Rejon hufca obejmuje 9 gmin i dwa miasta.

Do tej pory mieliśmy środki środki własne, pechądzące z pomocy innych organizacji społecznych, zakładów pracy itp.

Byliśmy w stanie dać chwilę radości tym, ce jej najbardziej potrzebują.

Podobnie jak w latach ubiegłych chcemy dać szanse wypoczynku wszystkim dzieciom. Potrzebujemy jednak pomocy finansowej.

Panie Pośle SOS!

Nasze konto: Bank Gdański 0/ Świecie nr 300852- 1785- 132.

Z harcerskim pozdrowieniem

Czuwaj!

Komendant Hufca ZHP
w Świecie
Imię Teresy Brzezińska

Il. 1. Pismo w sprawie dofinansowania akcji letniej dla harcerzy kierowane do ob. Jacka Kuronia, Świecie 28.05.1991 r. Źródło: Spuścizna hm. Teresy Brzezińskiej.

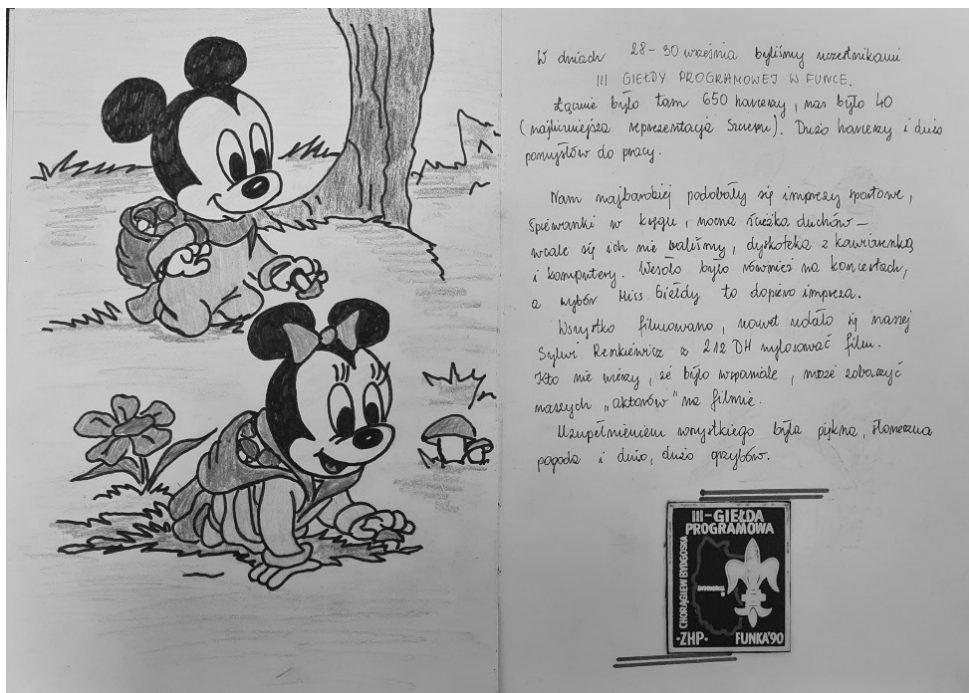

XX JUBILEUSZOWY
Zlot drużyn ZHP „Nieprzetartego Szlaku”

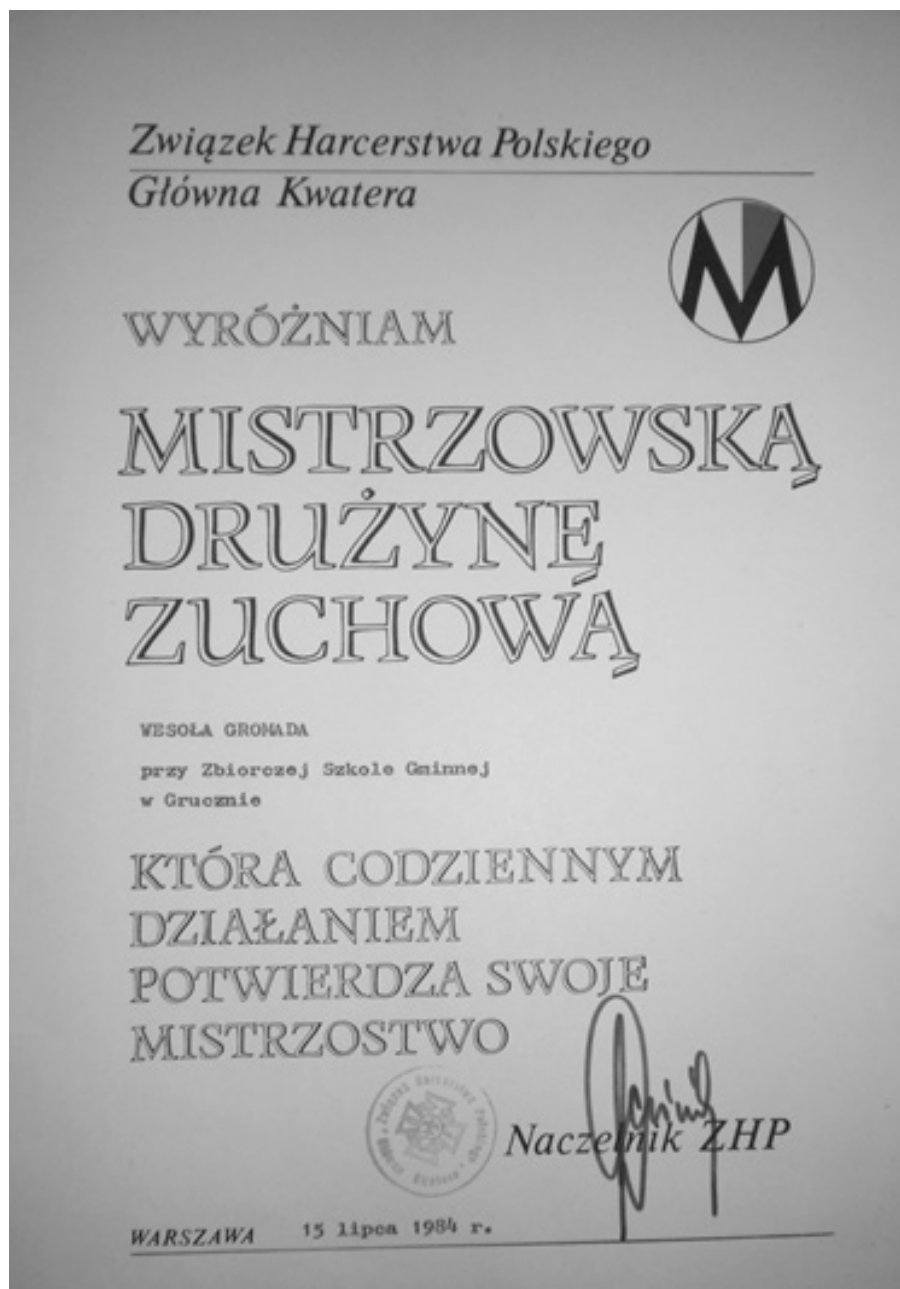
KRONIKA

Nowe - Głódowo 2-7 VI. 1986 r.

Il. 2. Kronika XX Jubileuszowego Zlotu Drużyn ZHP „Nieprzetartego Szlaku”, Nowe – Głódowo 2–7.06.1986 r. Źródło: Spuścizna hm. PL Stanisława Muzalewskiego.

Il. 3. Wpis z Kroniki Hufca Świecie z III Giełdy Programowej w Funce w terminie 28–30.09.1990 r. Źródło: Spuścizna hm. Teresy Brzezińskiej.

Il. 4. Dyplom nadania tytułu Mistrzowskiej Drużyny Zuchowej dla Gromady Zuchowej „Wesoła Gromada” z Gruczna, 1984 r. Źródło: Spuścizna hm. Zofii Przesmyckiej.

Il. 5. Książeczka harcerska dh. Alfonsa Gruse z 1933 r. Źródło: Spuścizna hm Henryka Konarskiego.

Il. 6. Powitanie wiosny w Świeciu w II połowy lat 50–tych XX wieku. Źródło: Spuścizna phm. Marii Kuberskiej.

Il. 7. Plakietki, naszywki, oznaki i odznaki harcerskie i skautowe. Źródło: Spuścizna hm. Rafała Openkowskiego.

Spuścizny członków Związku Harcerstwa Polskiego stanowią bogate źródło informacji na temat historii harcerstwa. Wchodzące w ich skład dokumenty, pamiątki doskonale ukazują obraz ich działalności harcerskiej. Uzupełniają także wiedzę o dziejach harcerstwa w Chorągwi Kujawsko-Pomorskiej ZHP, którą historycy zazwyczaj posiadają z przeprowadzanych analiz podstawowych źródeł historycznych, czyli m.in. sprawozdań, rozkazów, uchwał itd. Omówione w artykule przykłady stanowią wyłącz-

nie wycinek tego, co może składać się na tytułowe spuścizny. Nikt nie ma pełnej wiedzy na temat ilości, a także rodzajów archiwaliów harcerskich mieszczących się w prywatnych zbiorach byłych, jak i obecnych instruktorów ZHP. Przywołane w tekście statystyki (ilość członków w ZHP) pokazują jednak, że problematyka związana ze spuściznami harcerskimi może stanowić rozległą, a zarazem interesujący obszar badawczy. Ważnym działaniem jest zgromadzenie ich od jak największej ilości osób, a także zabezpieczenie, w celu późniejszego wykorzystania do prowadzenia badań nad historią harcerstwa. Zawartość pozyskiwanych spuścizn jest bardzo zróżnicowana, a ich indywidualizm znacząco wpływa na wartość. Pozwala to na odkrywanie historii kujawsko-pomorskiego harcerstwa w zupełnie nowym wydaniu. Udostępnianie ich szerszej publiczności, w postaci chociażby wystaw czy organizacji prelekcji (w tym informowanie o potrzebach gromadzenia), znacząco powinno przyczynić się do zwiększenia świadomości historycznej odbiorców, a także do poszanowania pamiątek harcerskich. Działania związane z gromadzeniem harcerskich archiwaliów stanowią, pomimo wszystko, wyzwanie, gdyż wielu członków ZHP jest do nich sentymentalnie przywiązana. Przekazywanie spuścizn przez instruktorów harcerskich do instytucji archiwalno-muzealnych, czy też jednostek harcerskich zajmujących się ich zabezpieczaniem, wielokrotnie okupione jest brakiem zaufania do nich. Wiąże się to z obawą, że zostaną zniszczone lub niewłaściwie wykorzystane. Dlatego też wielu członków ZHP nie decyduje się na ten krok i coraz częściej w przestrzeni publicznej słyszy się, że archiwalia harcerskie lądują na „śmietniku historii”. Szczególnie ma to miejsce po śmierci instruktorów harcerskich. Dlatego też bardzo ważnym elementem działalności archiwistów i historyków harcerskich powinno być przeciwdziałanie temu zjawisku, zważywszy, że rozwój techniki pozwala z łatwością zachować archiwalia w wersji cyfrowej po uprzedniej digitalizacji.

Streszczenie

Chorągiew Kujawsko-Pomorska ZHP jest jedną z 17 jednostek terytorialnych Związku Harcerstwa Polskiego działającego na terenie całego kraju. Na przestrzeni ponad 100 lat istnienia harcerstwa jej członkowie byli twórcami wielu dokumentów zarówno aktowych, jak i nieaktowych. Wiele z tych dokumentów po dzień dzisiejszy znajduje się nadal w ich prywatnych zbiorach. Mowa tutaj chociażby o kronikach, dyplomach, pamiątkach, naszywkach, plakietkach z wydarzeń harcerskich, zdjęciach, krzyżach harcerskich, mundurach, plakatach itd. Wspomniane zbiory są nieocenionym źródłem historycznym do badań nad dziejami historii Związku Harcerstwa Polskiego, w tym także na terenie województwa kujawsko-

pomorskiego. W artykule chciałbym przybliżyć jakie rodzaje dokumentów znajdują się w zbiorach prywatnych członków ZHP z różnych hufców (jednostka organizacyjna w ZHP) oraz wskazać ich wartość historyczną.

SŁOWA KLUCZOWE: spuścizna; Związek Harcerstwa Polskiego; Chorągiew Kujawsko-Pomorska ZHP

Summary

The Kujawsko-Pomorska Region of the Polish Scouting and Guiding Association is one of 17 territorial units of the Polish Scouting and Guiding Association operating across the country. In the course of over 100 years of existence of the scouting movement, its members have created many documents, both official and not. Many of these documents can still be found in private collections. These include chronicles, diplomas, souvenirs, patches, badges from scouting events, photographs, scout crosses, uniforms, posters, etc. These collections are an invaluable historical source for research into the history of the Polish Scouting and Guiding Association also in the Kuyavian-Pomeranian Region. In this article, I would like to describe what types of documents are in private collections of members of the Polish Scouting and Guiding Association from various units (organizational unit of the Polish Scouting and Guiding Association) and to indicate their historical value.

KEYWORDS: legacy; The Polish Scouting and Guiding Association; The Kuyavian-Pomeranian Region ZHP

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Uchwała Głównej Kwatery ZHP nr 169/2020 z dnia 17 sierpnia 2020 roku w sprawie Instrukcji kancelaryjno-archiwalnej Związku Harcerstwa Polskiego.

Literatura

Michałowska J., *Opracowanie dokumentacji aktowej*, [w:] *Archiwistyka społeczna*, red. K. Ziętał, Warszawa 2014.

Openkowski R., *Archiwa Związku Harcerstwa Polskiego*, [w:] *Oblicza archiwów i współczesne wyzwania archiwistyki*, red. Piotr A. Czyż i D. Magier, Siedlce 2019.

Polski słownik archiwalny, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.